

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2018

NR 4

2018-12-06

Emily Nonnen på Liseberg

Riksarkivet i Göteborg har utgivit boken *Hundrade och en Göteborgskvinnor* (mer om boken på sid. ...). Här beskrivs bemärkta kvinnor från Göteborg på ett målande sätt. En av dem är Emily Nonnen. Ovan återgivna akvarell *Vid staffliet* är förmodligen ett självporträtt av henne och det återfinns idag i Västergötlands museum i Skara. Målningen visar förmodligen också en interiör från hennes Liseberg.

Emily Nonnen tillhörde 1800-talets brittiska koloni i Göteborg. Hon var född 1812 i London och dotter till affärsmannen och fabrikören John Nonnen och hans hustru Anna Mathilda Lorent. Emily och hennes fem syskon fick sin grundläggande utbildning i hemmet. Detta inkluderade även musik och målning. Brodern Edward kom att grunda landets första lantbruksinstitut på Degeberg i Rackeby.

En syster gifte sig med pastorn i församlingen och flyttade senare till Wales.

1822 flyttade familjen till landeriet Liseberg utanför Göteborg. Vid faderns konkurs 1833 gjordes parken kring Liseberg om till handelsträdgård där systrarna fick ta aktiv del i arbetet.

1838 begav sig Emily till Köpenhamn för konststudier och kom framförallt att utveckla porträttmåleri. Hon invaldes 1842 i Konst- och slöjdföreningen i Göteborg.

Livet på Liseberg är skildrat av brorsdottern Emily E. Nonnen i boken *Systrarna på Liseberg*. Den Nonnenska eran på Liseberg varade ända till 1905 då Emily avled. Några av husen finns fortfarande kvar på den plats som idag är en turistattraktion och nöjesfält.

Föreningen för Västgötlitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Skara. 0510-48 52 15
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-62 47 13
anne.andersson@telia.com

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Tim Schröder, Larv. 0709-28 52 28
antikvariat@timschroeder.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@gmail.com

Årsavgift 2019: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Magnus Bellinder, Mariestad
Per-Arne Hjorth, Västra Frölunda
Ingemar Johansson, Falköping
Ann Sjöstedt Gustavsson, Vilske-Kleva
Ulf Smedberg, Ulricehamn

Västsvenska kyrktak

När många av våra medeltidskyrkor reparerades under 1700-talet försågs de med nya trävalv som inbjöd till konstnärlig utsmyckning. I den nyligen utkomna boken *Mellan himmel och helvete. Bemålade kyrktak i Göteborgs stift 1697-1812* presenteras ett omfattande inventeringsarbete av sådan tidigmodern kyrkokonst. Arbetet har letts av Kajsa Nyström Rudling som står som bokens huvudförfattare.

Sextio kyrktak presenteras med uppgifter om tillkomsthistoria och motivbeskrivning. Huvudparten är belägna i Halland och Bohuslän, några enstaka i Västergötlands marginaler. De resonerar som förs om takmålningarnas motiv och mening bör dock ha bäring även på Skara stifts kyrktak av likande datum.

I bokens inledningsdel sätts målningarna in i sitt historiska sammanhang. Förekomsten av målade kyrktak är en typisk västsvensk företeelse; målningarnas spridning sammanfaller med vad göteborgshistorikern Christer Winberg kallat det västsvenska kärnområdet. Endast ett fåtal återfinns i Östergötland, knappt någon i stockholmsområdet.

En annan intressant iakttagelse som lyfts fram är att de präster som verkade för dekorativ bemålning av sina kyrkor ofta kommit i kontakt med europeiska förhållanden genom studier eller tjänstgöring utomlands. En ordentlig kyrkmålning kunde till exempel vara en reaktion mot de reformerta kala kyrkorumen eller ha inspirerats av utländska illustrerade bibelutgåvor.

Boken har en klar disposition och en tilltalande layout. Det nya i förhållande till tidigare litteratur på området är att varje enskild kyrkas målningar lyfts fram, även sådana av mindre storslagen art.

Oscar Söderholm

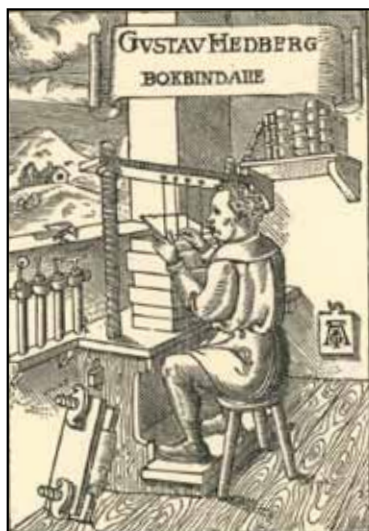
Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Hovbokbindaren Gustaf Hedberg

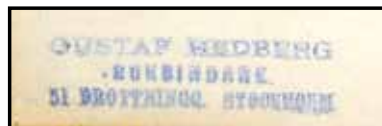

En av Sveriges mest berömda bokbindare var Hovbokbindaren Gustaf Hedberg, Stockholm. De Hedbergiska bokbanden röner oftast stort intresse och många samlare vill ha dem i sin ägo.

Gustaf Hedberg var född den 22 april 1859 i Höja (Kristianstads län) och avled den 11 juni 1920 i Lidingö. Hedberg började sin bana genom att gå i bokbindarlära hos G M Löfmark i Helsingborg 1873 och avlade gesällprov hos mästaren Westman i samma stad 1878. Han var anställd hos F Beck, M. F. Åkerdahl, F.A. de Brun och A. Lundin i Stockholm åren 1878–1881. G. E. Klemming som var chef för Kungl. biblioteket utverkade möjligheter för Hedberg att bli kommerskollegiets resestipendiat i Paris 1881–1885. Tillbaka i Stockholm startade han "Atelier för handförgyllning" 1885 och året därefter, 1886, öppnades en bokbinderiverkstad där det huvudsakliga arbetet bestod i att binda lyxband för Kungl. biblioteket. 1889 erhöll Hedberg stipendium för att besöka Parisutställningen. Hedberg var en artist i sin konst, som i lädermosaik med guldkontur utförde en mängd album och pärmar åt framstående personer, lärda samfund och samlare. Flera svenska konstnärer gjorde teckningar för Hedbergs bokkonst.

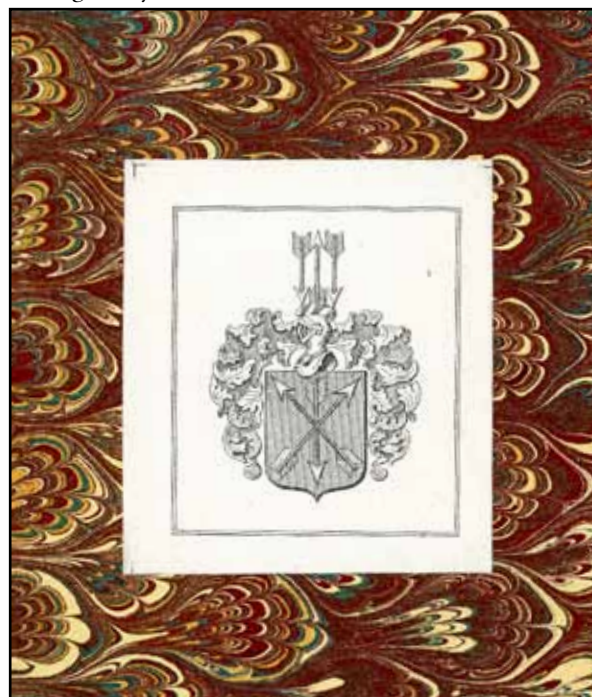
Hedbergs exlibris är utfört 1894 av Agi Lindgren 1894. Dennes namninitialer finns i träsnittets högra del. Interiören föreställer en äldre bokbinderiverkstad där mästaren Gustaf Hedberg häftar böcker.

Redan 1890 började han samarbetet med arkitekten Agi Lindgren, som snabbt utbildade en egen stil, som var väl lämpad att försköna bokbandets små rektanglar. Samarbetet med Lindgren var mycket intensivt fram till 1908 och minst 65 heldekorerade skinnband kan återföras på dennes skisser. Lindgren avlöstes kring 1908 av sin svåger Olle Hjortzberg. Denne föredrog en mera mättad och orientaliskt glödande färgskala och en dekor av tunna prickade guldtrådar, som indelade pärmen i olika fält kring mittens geometriska figur. Från 1905 till 1923 härrör mer än 30 praktband från honom. Andra konstnärer han samarbetade med var Arthur Sjögren och Alf Wallander.

Hedberg är ett av den svenska bokbandskonstens största namn och i början av 1900-talet åtnjöt han världsrykte med kunder från de flesta europeiska länder, USA, Japan och Australien. Strax före första världskriget hade hans firma över hundra anställda och uppges ha nått ställningen som världens största handboksbinderi, i vilket allt arbete utfördes som hantverk. Genom sin storlek fungerade hovbokbinderiet också som utbildningsanstalt, och åtskilliga är de sedermera namnkunniga bokbindare, som här erhöll sin första skolning. Hedbergs framgång som bokbindare avspeglas i ett stort antal guldmedaljer och första placeringar i internationella och nationella konkurrensen under tiden 1893–1919.

Bandkompositionerna ombesörjdes från 1908 i allt större utsträckning av Hedbergs yngre broder Arvid (1872–1949). Han gjorde också en stor insats genom att anskaffa en rik uppsättning plattor och stämplat i gotisk stil och med reformationstidens religiösa symboler.

Exlibris för Stråle

Legum w. gothicarum... Uppsala 1695

Förgyllning och bandkompositioner utfördes efter Gustaf Hedbergs död av verkmästaren Hilding Ljunggren. Han fortsatte även efter Arvid Hedbergs död, då hovbokbinderiet drevs av dennes dotter Greta med make Harry Ingve till årsskiftet 1968–1969, då den 84-åriga firman upphörde.

Firmans adress har under åren varit: 1886–1901 Drottninggatan 51, 1901–14 Regeringsgatan 28, 1914–31 Gamla Brogatan 26, 1932–37 Regeringsgatan 37, 1937–69 Regeringsgatan 26.

Gustaf Hedberg blev Kunglig Hovbokbindare 1901.

Hedbergsband

Jag har själv en ganska stor samling av Hedbergsband. De äldsta är bundna på 1880-talet och har en gång ägts av Rörstrandsdisponenten Gustaf Holdo Stråle (1826–96). Stråle var stor boksamlare och byggde upp flera bibliotek som han sedan nödgades att sälja på återkommande auktioner. Stråles böcker är oftast i påkostade praktband med kraftfull ryggornering. Bland de äldre Hedbergsband i min ägo kan nämnas: *Beskrifning öfver Mörkö socken i Södermanland* av C. U. Ekström. Boken med planschverket är tryckt 1828. De båda banden inköptes på en av Stråle auktionerna av boksamlaren, bibliofilen och greven Carl Jedvard Bonde (1813–1895) på Eriksberg och är bundna i brunt marmorat kalvskinn med rik ryggförgyllning, med pärmbordyr och med helt guldsnitt. Ett nästan exakt liknande band är biskop Oluff Laurelio's *Undervisning Om Gud's Församling's Regerings och Styrelse...* 1665. I detta band återfinns även Stråles exlibris. Ett tidigt signerat band är Magister Benedict M. Morins... *Öländska Rese-Beskrifning* som trycktes 1780. En blåstämpel berättar att bandet är bundet av Gustaf Hedberg

Bokbindare 51 Drottninggatan Stockholm och har stått på Trolleholms slott innan den hamnade i min samling. Likaså har jag ett vackert exemplar av den sällsynta *Beskrifning öfver Carls-skoga Socken. Och dertill hörande Bergslag* av M. Dahl och tryckt 1770. Mitt exemplar är bundet av Hedberg kring 1890 för professor och boksamlaren P.D. Holm. Hans böcker såldes 1904 och detta ex. inköptes av friherre Fredrik Vult von Steijern (1851–1919) vars superexlibris är tryckt på insidan av boken. Boken är bunden helt i svart marokäng med rik guldornering och helt guldsnitt. Inte minst förgyllningen är ett mästerverk och mäs- tarprov. Ett band jag också vill nämna är Johannes Messinius *Sveopentaprotopolis... Sveoconum Gothorum...* 1611. Också detta band i marmorat kalvskinn. Skriften behandlar äldre svenska städer och bland dessa återfinns även Skara.

Hedbergsband från Gustaf Bernström

En boksamlare som genom åren beställde många praktband av Hedbergs bokbinderi var apotekaren och boksamlaren Gustaf Bernström i Göteborg (1877–1966). Många samlare förvaltar idag böcker som en gång tillhört honom. Det vackraste bokbandet jag själv äger är C. J. Billmarks *Stockholms pittoreska omgifningar*. Bandet beskrivs enligt följande: *Stockholms pittoreska omgifningar. Tecknade efter naturen. Lithographeade samt hans kongl. höghet kron-prinsen Sverige och Norrige Joseph Frans Oscar i djupaste underdånighet tillegnade. Första afdelningen: Kongl. Djurgården. [=omslagstitel]. Paris, Lemercier (& Frey), 1834. 29 litograferade plr. Enastående praktfullt mörkblått marokängband med upphöjda bind och rikt guldornerad rygg (Hedberg). Helt guldsnitt. Pärmarna och pärmkanterna med gulddekor samt inre denteller. Tryckt omslag medbundet. I skinnskodd och fodrad kassett. Ståtligt ex. med Gustaf Bernströms förgyllda pärmexlibris*. Ett nästan lika vackert exemplar är det för oss västgötar intressanta *Legum w. gothicarum...* Uppsala 1695 och utgiven av Olof Rudbeck. Bandet är enligt beskrivning *ett elegant rikt guldornerat skinnband med upphöjda bind, mörkare marmorade fält på pärmarna och inre denteller. Gustaf Bernströms pärmexlibris på främre pärmerna. Helt guldsnitt. I skinnskodd och fodrad kassett*. Boken trycktes i cirka 500 exemplar men de flesta brann upp 1702 vid stadsbranden i Uppsala. Resterande exemplar är rariteter.

Ett mer modernt band från Hedbergs bokbinderi för Bernström, som jag vill nämna avslutningsvis är biskopen i Skara Gustaf Ljunggrens herdebrev. Det utkom 1935. Bernström har låtit binda in det i ett lila (biskopslila) halvfransk band med upphöjda bind och med övre guldsnitt. Det pryds på främre pärmerna av Bernströms förgyllda monogramexlibris. Biskopen har skrivit en dedikation i boken: *Apotekare Gustaf Bernström med tack för visad vänlighet och för gott samarbete under gångna år. Från tillgivne Författaren*.

Johnny Hagberg

Om bokbindare Hedberg kan man läsa i:

Svenska Exlibrisföreningens årsbok 1936, s. 21

Bokbindare i Stockholm 1630-1930, s. 211-212

Carlander, C.M., *Svenska Bibliotek och Ex-libris*, 1904, IV: I, s. 421
Gustaf Hedberg, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/12688>,
Svenskt biografiskt lexikon (art av Sten G Lindberg). Mycket i första delen av ovanstående artikel är tagen från denna länk.

Biblis 1963-64

En mystisk främling kom på besök

Var han en av de medsvurna i mordet på Gustav III?

Vem var den mystiske främlingen som sent en kväll i början av mars månad 1792, knackade på en dörr på gården Höberg i Norra Vånga? Var han en av de medsvurna i mordet på Gustav III, eller var han rentav den rätte mördaren istället för Anckarström?

Hemligheten med denna legend som över 200 år levt vidare i socknen, finns förmodligen begravd på gamla kyrkogården i Norra Vånga där dåvarande ägaren Leonard Gyllenhaal och den okände främlingen vilar.

– De flesta vångabor känner till legenden, säger Valle Viktorsson, välkänd bonde och hembygdsvän i Vånga.

Tanken svindlar när NLT:s utsände tillsammans med Valle Viktorsson kör fram i allén mot den vackra pampiga herrgårdsbyggnaden på Höberg. Tänk om den okände främlingen som red fram här för drygt 200 år sedan hade svaret på kungamordet, en mordgåta som på sitt sätt påminner om Kennedy- och Palmemorden, med de många märkliga turerna i utredningen efteråt. Polismästare Liljensparre lade ju dock ner utredningen direkt efter att Anckarström erkänt mordet, på inrådan av hertig Karl, kungens egen bror. En makthungrig broder som kanske hade ett finger med i komplotten, och därför var rädd för vidare efterforskningar.

Birgit Kjellner som äger gården tillsammans med sin familj, tog emot och visade den vackra och pampiga mangårdsbyggnaden.

Birgit Kjellner som nu äger gården tillsammans med familjen och bor i mangårdsbyggnaden, tog emot och visade oss runt i huset. Därefter fortsatte husesynen i det så kallade Gyllenhaalska tornet, ofta benämnt "flugehuset", där Gyllenhaal förvarade sina böcker och sin berömda insektssamling och där den mystiske främlingen gömdes.

Gyllenhaal som studerat för Linné i Uppsala, blev internationellt erkänd för sin omfattande skalbaggesamling, vilket också förlänade honom Vetenskapsakademiens guldmedalj. Han var också duktig godsägare som låg långt före i utvecklingen av jordbruket.

Mina egna tankar är att han under studietiden i lärdomsstaden kanske kom i kontakt med adliga kretsar, som senare deltog i sammansvärjningen mot kungen. Det skulle i så fall vara svaret på att den okände främlingen sökte sig till Höberg efter mordet. Dessa bekantskaper kunde också ägt rum under Gyllenhaals militära bana.

Legendan finns beskriven inom litteraturen, bland annat i boken Stora Vånga, av före detta kyrkoherden i Vånga Olof Henricson (1978) och av Vivi Horn i boken Herrgårdsliv och Uppsalaromantik (1935). Berättelserna ligger nära varandra, det är endast detaljer som skiljer sig åt, och de stämmer också väl in

på den muntliga traditionen i Vånga, där Valle Viktorsson är en av många bärare.

Legendan berättar att den okände och mystiske ryttaren kom sent en kväll i mars 1792, ridande uppför allén mot mangårdsbyggnaden. Han fann att det var släckt överallt men att det lyste i ett tornliknande hus ute i parken, det förut nämnda Gyllenhaalska tornet. Han knackade på dörren som efter en stunds väntan öppnades av en betjänt, en före detta västgöta dragon. På frågan vad han ville så sent på kvällen, svarade främlingen:

"Jag önskar träffa din herre", varpå han lämnade över en signetring till betjänten.

Denne undersökte mistroget ringen som bar ett adligt vapen, denna tog han med sig in till Gyllenhaal, som ofta satt sent in på nätterna och studerade sina insektssamlingar. Han återvände i sällskap med Gyllenhaal som blev bestört när han kände igen den oväntade besökaren. Betjänten fick därefter order om att ta hand om hästen, och absolut inte berätta händelsen för någon. Efter att ha varit gömd inne i det låsta tornet ett par veckor överraskades främlingen under en promenad av en dräng som varit på besök hos sin käresta. Denne blev förstås rädd då han såg den svarta figuren som han trodde var underjordens härskare.

Vem var den mystiske främlingen som gömdes i det Gyllenhaalska tornet, även kallat "flugehuset", strax efter mordet på Gustav III.

Flyttade ut i skogen

Gyllenhaal blev oroad av händelsen och lät därefter gästen flytta ut till en stuga vid Rösjön, där han fick vakta viltet mot tjuvskytтар. Ingen vet hur länge främlingen levde ensam ute i skogen, men en dag när betjänten besökte honom fann han honom svårt sjuk i lunginflammation. Gyllenhaal ville kalla på läkare, ett erbjudande som han dock avstod ifrån. Efter att ha kvicknat till en tid blev han åter sjuk i en svår hosta, som senare skulle visa sig vara lungrot.

Han flyttades hem till Höberg där en av flyglarna gjordes iordning åt honom. Detta ägde rum någon gång före jul. Fram på sommaren deltog han i en jakt, men drabbades då av en svårartad blodstörtning. Gyllenhaal skickade då efter en läkare som konstaterade att slutet var nära. Därefter var det dags för prosten Frondell som stannade inne hos den sjuke i enrum. När

han kom ut frågade Gyllenhaal: "Har prosten fått veta...?" "Ja, herr major", svarade denne allvarligt. "Jag har fått veta allt, men under biktens inregel, och där ligger hemligheten väl bevarad."

Skyddade Leonard Gyllenhaal en av de medsvurna till mordet på Gustav III. Valle Wiktorsson och Georg Svensson vid hans gravkors på Norra Vånga kyrkogård. Korset står inte på sin rätta plats.

Gyllenhaal skötte graven

Traditionen berättar vidare att Gyllenhaal skötte och ansade graven ända fram till sin egen död 1840.

Prosten Frondell avled på hösten 1803, så någon gång mellan detta år och kungamordet som ägde rum 16 mars 1792, inträffade främlingens fränfalle. Kyrkoherde Olof Henricson som undersökt församlingens dödsbok, har inte funnit något dödsfall antecknat som kan stämma in på den okände. Detta innebär då att prosten Frondell ansåg att bikthemligheten var viktigare än att skriva in dödsfallet och jordfästningen i dödsboken.

Frågan är hur mycket man ska tro på en legend? Den tv-kände folklivsforskaren Ebbe Schön svarar på följande sätt:

– Det finns nästan alltid en sanning i botten, men det kan läggas till och dras ifrån.

Som tidigare nämnts stämmer legenden väl mellan olika böcker där händelsen beskrivits och den muntliga traditionen i Vånga.

Det kan också nämnas att legenden levt vidare i Skara, vilket framgår i Vivi Horns bok. Hon skriver: "Den har meddelats mig av herr Ivar Erasme i Skara, som hört den i sin barndom av en adelsdam, född 1820, och som i sin ordning hört den av sina föräldrar." Vi är då framme vid tiden strax efter mordet, en närhet i tid som är viktig för bedömningen av sanningshalten.

Signetringen kan ge svaret

Men hur kom hemligheten om den okände främlingen fram? Jo, naturligtvis genom betjänten, som pratade bredvid mun när han slutat tjänsten hos Gyllenhaal. Och som nämnts överlämnade den okände främlingen en signetring till betjänten som denne i sin tur lämnade över till sin herre. Om ringen hittas en vacker dag, jorden brukar ju ge ifrån sig historiska sanningar, då får vi åtminstone veta vilken adelssläkt som den mystiske mannen tillhörde.

Det kan vara lämpligt att avsluta med den folkvisa som sjöngs efter kungamordet:

"I haven väl hört?

De adeliga mördade kung Gustav?"

Matz Nilsson

Snapshot! 400 års minnesbilder ur arkiven

Den 16 oktober 1618 – alltså för 400 år sedan – inrättades Riksarkivet genom en kansliordning skriven av Axel Oxenstierna. Avsikten var att effektivisera statens arkivfunktion genom att tydliggöra arbetsuppgifterna och tillsätta egen personal. För första gången användes också namnet "riksens archivum".

1878 blev Riksarkivet en egen och självständig myndighet och 1899–1935 tillkom de sju landsarkiven som 2010 förenades med Riksarkivet till en myndighet. Även Krigsarkivet som bildades 1805 införlivades med Riksarkivet år 1995.

Riksarkivets årsbok 2018 är en jubileumsbok med glimtar från arkivets 400 åriga historia. Olika stråk i samhällets historia blir belysta: arbetsliv, fritid och nöjesliv, politik och kvinnohistoria, barn, sociala frågor, minoriteter, krig, brott och mycket annat. Man skulle kunna säga att innehållet är av en "salig blandning".

Vad finns då av västgötskt material? Bland annat återges den vackra adliga vapenskölden för den urgamla västgötska ätten Papegoja. Stamfadern Börje Persson adlades 1575 och härstammade från Ramstorp i Ängarp (Agnatorps socken i Vartofta härad, inte långt från Tidaholm). Ättens mest kända medlem var den femte guvernören i den svenska kolonin Nya Sverige, Johan Papegoja, gift med Armegard Printz, dotter till tidigare guvernören Johan Printz som var född i Bottnaryd.

Ätten Papegoja som numera är utdöd har huvudbaner uppsatta i både Tidaholms och Järpås kyrkor.

I årsboken återfinns även berättelsen om pigan Maria Lenartsdotter från Larvs socken. Hon blev förälskad i sin husbonde och 1732 försöker hon att döda hans hustru genom att knuffa ner henne i gårdens brunn och slå henne i huvudet med en stake. Hovrätten dömde Maria till spöstraff med motiveringen att offret inte dog. Kung Fredrik I var av annan åsikt och dömde henne till halshuggning. Om maken var inblandad i kärlekshistorien berättar inte handlingarna.

Mer modern historia handlar om NOHAB i Trollhättan och deras loktillverkning. På Landsarkivet i Göteborg finns sex hyllmeter handlingar kring NOHABs lokförsäljning till Sovjetunionen 1921–1924. Ordern var på 500 lok och de kallades lokalt i Trollhättan för "Ryssloken".

Riksarkivets årsbok är ett trevligt uppslagsverk med ett rikt innehåll och unikt bildmaterial. Det totala antalet sidor är 437.

Johnny Hagberg

Mullsjöbo segrade långt före ”metoo”

Sofie Sager var en av våra första förkämpar för kvinnlig jämställdhet.

Tafsande karlar eller män som anser sig ha rätt ta att sig friheter mot kvinnor som hamnat i beroendeställning är inget nytt. Första rättegången i Sverige som handlade om ett våldtäktsförsök hölls redan på 1850-talet och det var en västgötsk flicka, Sofie Sager, som drev frågan. Hon växte upp på Ryfors utanför Mullsjö, men gav sig snart ut för att tjänstgöra bl a som guvernant på herrgårdar. Sedan begav hon sig till Stockholm och i sin oskuldskraft bodde hon först på ett pensionat som var en maskerad bordell, och när hon flydde därifrån så hamnade hon hos en hjälpsam man som snart visade sig vilja ha betalt för hjälpen.

Fick rättvisa

Sofie blev misshandlad och utsatt för våldtäktsförsök av den tidigare så trevlige mannen, men i motsats till andra kvinnor på den tiden gick hon till domstol. Det blev hon mycket hånad för och alla skrattade åt hennes dumhet att tro att hon skulle få rättvisa. Men det fick hon och blev en kändis, om än skandalomsusad. Hon fortsatte att leva som modern kvinna i en gammal tid och var på många sätt en föregångare i kampen för kvinnors rättigheter. Även när hon så småningom i USA träffade en musikprofessor och gifte sig med honom fortsatte hon att agera. På rätt bristfälligt engelska försökte hon att påverka med föredrag och böcker.

En verklig föregångare alltså i kampen för kvinnors rättigheter, men det fick hon betala för. Även i böcker som borde vara seriösa kunde hon framställas som en halvtokig fjolla. Kopplingen till ”metoo” görs inte, men Sofie Sager känns mycket aktuell.

Om henne kan man läsa i en artikel av Tore Hartung i senaste numret av kulturtidningen Mimers brunn, som denna gång är på hela 68 sidor eftersom den som vanligt i sista numret för året är hopkopplad med klassikern Västgötajul. Christina Ström är redaktör för denna kultursatsning som getts ut av Vätteljus, Skarstad, Vara.

Tidig Boråsbloggare

Som vanligt är det bredd och djup i tidningen. I Mimers brunn möter vi vår första bloggare, Ada Damm från Borås, legendariska Edsvägen vid Göta älv, medeltida mat och funderingar kring om det engelska nationaleposet om Beowulf egentligen föddes på Kålland.

I Västgötajul finns artiklar knutna till den stundande högtiden som exempelvis berättelsen om att de första Luciorna i Skövde-trakten hade vingar, men också kulturella porträtt av Mariestadsarkitekten Charles Emil Löfvenskiöld, som skapade snickarglädje, och den färgstarka Agda Österberg i Varnhem.

Plus mycket annat läsvärt.

Hans Menzing

I Bråvalla bokskog – rariteter för bibliofilens portör

”Det är en alldeles unik kvalitet att titta i, bläddra genom, känna och lukta på, och någon gång också lyssna till en artefakt, som tålmodigt stått till synes bortglömd och tyst i någon hylla i årtal.” Så beskriver bibliotekarien och enhetschefen vid Norrköpings stadsbibliotek upplevelsen att inträda i den exceptionella bokskatt, som utgörs av den enorma Finspongssamlingen och som han är

ansvarig för. I den i höst utkomna ”I Bråvalla bokskog – bibliofila exkursioner” (Opulens förlag) berättar den i Mariestad uppvuxne och i bl a Borås utbildade men till Östergötland flyttade författaren av boken, Ola Gustafsson, initierat och spirituellt om några av skatterna i den, även ekonomiskt, värdefulla samlingen. Att besöka det anrika biblioteket, som är inrymt i en bunkerliknande byggnad på det gamla militärflygfältet i Norrköping, är som att träda in i en katedral. Där finns t ex den tolv meter långa bokrullen – tryckt av Christopher Plantin – som beskriver den romersk-tyske kejsaren Karl V:s likbegängelse i Bryssel 1558. Där finns den s.k. Liber Chronicarum, ett av boktryckarkonstens portalverk, som framhåller Hermann Schedels (1440–1514) världshistoria från 1493 och som är en av samlingens drygt femtio inkunabler. Där finns också rikt illuminerade handskrifter som ”Ms 1986”, en livre d’heures, med sannolik kunglig proveniens.

Författaren drar sig inte för att skrida till bibliokleptens försvar, då han jämsides behandlar ”KB- mannen” med nationalbiblioteksgrundaren Klemmings härjningar i landsorten och inte minst i Skara!

Boken omfattar 106 sidor och är rikligt illustrerad.

Slutligen: Allt är digitaliserat. Om man vet vad man söker, en särskild titel, söker man den i Libris och får upplysning om samling och placering bland samlingarnas alla 75000 böcker.

Bo Gustafsson

Förädlad textil. En västgötsk industrihistoria.

1951 utgav Aktiebolaget Alf Stigens Fabriker i Sandared boken *Förädlad Textil* i en bibliofilupplaga om 200 numrerade exemplar. Avsikten var att ge dels en allmän historik över konsten att färga och färgningskonstens historia i Sverige, dels en presentation av företaget som då firade sitt tjugårsjubileum. Verket omfattar 174 sidor och är rikt illustrerat.

Den inledande kulturhistoriska översikten är tecknad av konsthistorikern Torsten Ahlstrand och diplomaten Torsten Vinell. De tar avstamp i förhistoriska naturalistiska djurbilder målade på grottväggar för 20 000 år sedan med enkla färgblandningar. Klädseln på denna tid bestod av djurhudar och textilfärgningen kan "sålunda inte göra anspråk på samma höga ålder som grottmålningarna".

Exakt när tekniken att färga textil uppfanns är oklart, men den utövades i de antika kulturerna och som särskilt betydelsefulla i detta sammanhang framhåller författarna fenicierna. I Fenicien (av det grekiska ordet för röd, *phoinos*) utvecklades tekniken att utvinna färgämne ur purpurnäcken som fångades i Medelhavet. Framställning av färg på detta sätt var oerhört kostsam eftersom varje snäcka endast lämnade några droppar färgämne och det alltså krävdes enorma mängder snäckor för att behandla ett större tygstycke. Purpurfärgat tyg räknades av denna anledning under antiken som en stor lyx. I det gamla Rom var *purpurati* en hedersbenämning på höga dignitärer, och det nämns på flera ställen i Bibeln som tecken på hög status. Till exempel skulle prästdräkterna innehålla sådant, och det framställs av Jesaja som syndens färg på grund av dess koppling till rikedom och högfärd.

Lämningar av den feniciska staden Dor söder om Tyrus. Här utvanns färg ur snäckor för textilförädling i industriell skala. Foto förf.

Olika färgämnen avlöste varandra som tongivande i den tidiga textilhistorien. Den feniciska purpurfärgningen fick träda tillbaka till förmån för det odlade färgämnet kermes, "venetiansk purpur", med ursprung i Persien, vilket markerades av att påven Paulus II 1464 förordade att kermes skulle användas i tillverkningen av kardinalernas dräkter istället för snäckpurpur. Kermes undanträngdes i sin tur i början av den nya tiden av ett färgämne som utvanns ur vissa kaktusarter i Centralamerika och Mexiko och som fördes till Europa av spanjorerna. Kaktusfärgen gav en vackrare och renare ton än kermes, men den förlorade också sin betydelse vid de syntetiska färgämnenas intåg, då färgämnestillverkningen fick en mer industriell prägel.

I Europa bildade tygfärgarna tidigt en särskild skrågemenskap. Färgarna i Venedig, den dominerande hamnstaden för importen av orientaliska färgämnen, fick 1243 vad författarna menar är världens första skråordning. Tack vare skråskyddet kunde färgandet utvecklas till en konstform och monopolställningen bevakades noga. "Uttrycket hemligt som djupfärgning blev ett ordstäv."

De första svenskar som berörde färgningskonsten i skrift var enligt författarna birgittinerbrodern Peder Månsson (d. 1534) och

ärkebiskop Olaus Magnus (1490–1557). Båda skriver i samband med besök i Italien och beskriver vad de sett där, men av Magnus framställning framgår också att färgningskonsten "redan på hans tid länge varit känd i Sverige".

Den vackra staden Borås blev något av en huvudstad för färgeriverksamhet i Sverige. Förutom dess goda vattentillgång hade där "redan i slutet av 1600-talet handeln med textilier nått ett sådant uppsving, att det kunde vara ekonomiskt gynnsamt för en färgare att bosätta sig i staden och där utöva sitt yrke". Marknaden nöjde sig inte längre med råvarans naturliga färg, utan "färgning och beredning var krav, som ställdes av gårdfarihandlarnas kunder". Utvecklingen av förädlningstekniken möjliggjorde nu att även allmogen kunde klä sig i och inreda med kulörta tyger. Staden var speciell ur färgarsynpunkt genom färgardynastin Langlets stora inflytande som ledande borgare. Fyra generationer boråsfabrikörer tillhörde denna släkt, som stammade från färgarkunniga hugenotter som kommit till Sverige på Karl X Gustafs kallelse.

Färgfabrikör Philip Langlet d. ä. Illustration ur *Förädlad Textil* efter målning på Borås museum.

En viktig källa till boråsfärgeriernas historia som Ahlstrand och Vinell inte utnyttjar är, som Torgny Bondestam påpekat i en artikel 1975 från *Borås och de sju häraderna*, Abraham Hülphers reseskildring av boråstrakten från 1759. Hülpher skriver att staden hade tre färgerier, "av vilka det ene", nämligen Langlets, "icke haver sin like till storlek" och han redogör för anläggningens omfattande fjolårsproduktion. Carl von Linnés omdöme i västgötaresan är inte lika entusiastiskt, han nämner bara att färgeriet "var så väl inrättat, som något i riket". Linnés besök var ju dryga tio år tidigare, och verksamheten kan ha expanderat sedan dess. Langlets fabrik "lönade mödan bese", skriver Hülpher och han berättar att fabrikören, det vill säga Philip Langlet d. ä., förutom "mogen insikt uti färgare-konsten" också ägde en stor samling svenska böcker som årligen utökades.

Grundaren av fabriken i Sandared, Alf Stigen, framställs som en länk i färgerikonstens långa traditionskedja och i någon mån som avtagare till figurer som Philip Langlet. Stigen var son och sonson till dalsländska färgpatroner och bedrev studier och praktik på olika platser i Europa innan han 1930 köpte mark vid Viaredssjön

i Sandared för anläggandet av en textilfärgerifabrik."Genom detta köp kom ett stycke historia att slutskrivas och ett nytt påbörjas", skriver Torsten Vinell i bokens företagsspecifika del. Sandared hade vid denna tid "alltjämt bondesamhällets allmänna struktur. Den nystartade rörelsen skulle genom sin kraftiga tillväxt snart ge samhället ett annat utseende, där det agrara fick stå tillbaka för det industriella." Bland annat inköptes tomtmark för byggnation av ett femtiotal villor tänkta som bostäder för de fabriksanställda.

Stigens fabriker under storhetstiden. Okänd fotograf.

A. O. Johansson beskriver i sin sockenbok *Sandhult. Gammalt och nytt*, utgiven tre år efter *Förädlad Textil*, fabriken betydelse för ortens utveckling. Genom "sina åtgärder till fromma för goda bostäder och genom sitt visade intresse och stöd för bland annat tillkomsten av brandkår, idrottsplats och medborgarhus har Stigens positivt velat medverka till att göra Sandared till ett trivsamt industrisamhälle", menar han. Stigens var dock inte ensam i detta avseende, utan en annan stor fabrik, Svensk Pappersindustri, etablerade sig 1943 i Sandared.

Under krigsåren experimenterade Stigens kring fabrikationen av konstläder. Plast började vid denna tid dras in i den textila intressafären, och Stigen testade att applicera plast som ytskikt i väven och uppfann på så sätt sin mest berömda produkt, stigolon. *Förädlad Textils* pärmar är av detta material. Olika varianter av vävburen plast lanserades efterhand under benämningarna stigolit, stigoflex och stigonyl.

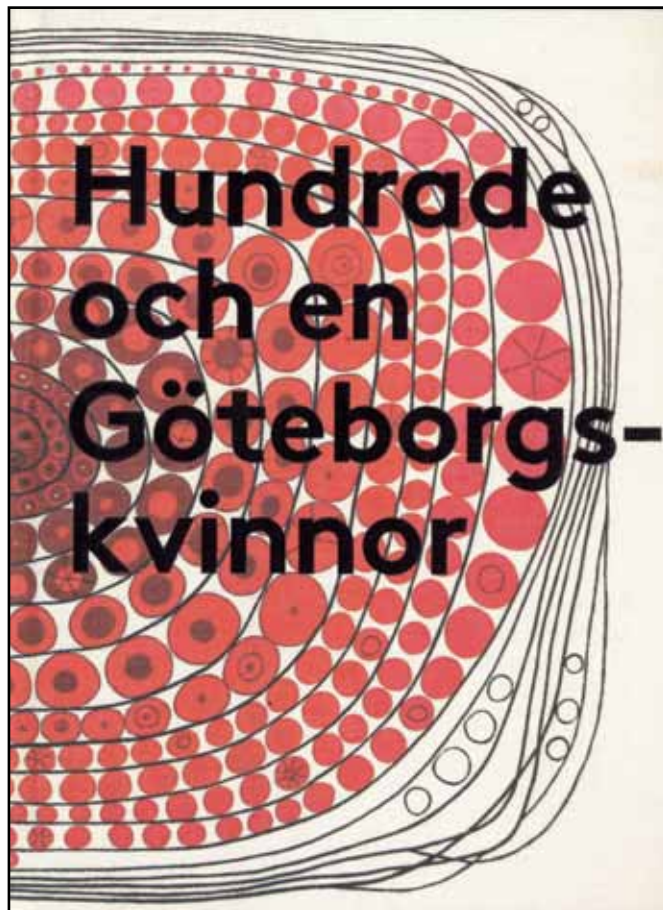
Insidan av taket i Sandareds kyrka, byggd 1960, är beklätt med stigolon. Foto förf.

Verksamheten drabbades hårt av tekokrisen. Den 5 maj 1976 rapporterade *Västgöta-Demokraten* att 99 av totalt 115 anställda vid företaget varslats om uppsägning, och den 30 oktober kom beskedet att fabriken skulle avvecklas. Lokalerna omvandlades till industrihotell.

Förädlad Textil är en bok med allmänt kulturhistoriskt värde, men den är också hembygdshistoriskt intressant genom företagets betydelse för bygden som en stor arbetsplats.

Oscar Söderholm

Hundrade och en Göteborgskvinnor

Riksarkivet i Göteborg har utgivit boken *Hundrade och en Göteborgskvinnor* som omfattar 255 s. med bilder och texter för varje beskriven kvinna. I en av bokens texter skrivs: "Till Göteborgs mest synliga statyer hör de som avbildar en magnifik kvinna, Sjömanshustrun, Johanna i Brunnsparken och Arbetarhustrun på Landala torg är alla symboliska äreminnen över den kamp som stadens kvinnor fört under dess 400-åriga historia". I *Hundrade och en Göteborgskvinnor* kan man läsa om några av de kvinnor som verkat i staden. De kämpade för myndighet, rösträtt, arbete, kvinnohus och ett bättre samhälle. De byggde välfärden i Göteborg långt innan staden var beredd att ta ansvar för den. De fanns inom vård, skola och omsorg, men verkade också som framstående konstnärer, framgångsrika företagare och viktiga donatorer. Utan dem hade Göteborg inte blivit den stad den idag är."

Bokens pärm är illustrerad med ett vackert mönstertryck *Festivitas* från 1954 av modeskaparen och formgivaren Maud Fredin-Fredholm (1919-2013, född i Göteborg och uppväxt i Alingsås). Hon var en av Sveriges mest kända modeskapare med stora internationella framgångar.

Johnny Hagberg

Störst på Västgötlitteratur, Vätternböcker, Göta Kanal och Folke Dahlberg

Antikvariat Wettern, Göran Midman

Tunnbindaregränd 1 A, 544 30 Hjo

goran.midman@hjomail.se

0503-655895, 072-7414209

www.bokborsen.se

Fred Nilsson – novellförfattare från Mölndal

Fred Nilsson, en författare från Ryet i Mölndal, tillsammans med tiken Meja. Foto: Lars Gahrn.

Georgina Nell heter egentligen Fred Nilsson. Vem hade kunnat tänka sig detta, och vem hade kunnat tänka sig att denna novellförfattare bor endast ett kvarter från mig? En dag mötte jag honom på Glasberget, när han var ute och rastade dotterns hund. Då fick jag veta ett och annat, som jag gärna vill föra vidare.

Från Kopparberg till Mölndal

Fred Nilsson med Georgina Nell som täcknamn är själv bosatt på Rygatan 17 i Ryet. Han är i alla avseenden en mölndalsförfattare. Han bor i Mölndal, och han skriver om Mölndal, men han blev mölndalsbo av en tillfällighet. Han föddes 1944 i Kopparberg i Västmanland men växte upp i Falun. I sin barndom och ungdom talade han brett dalmål. Familjen flyttade till Falköping i Västergötland. Där hade hans skolkamrater mycket roligt åt hans dalmål. Fred har aldrig gjort några medvetna försök att göra sig av med dalmålet, men genom umgänget med göteborgare alltså sedan 60-talet har hans ursprungliga sätt att tala gradvis ersatts med ett mer västsvenskt tungomål. Så småningom träffade han Inger, som är mölndalsbo alltifrån födseln. År 1971 bosatte de sig på Frälsegårdsgatan i Mölndal. År 1980 köpte de Rygatan 17, riksdagsmannen Theodor Nilssons hus på Ryet.

Lärare på Öckerö

Fred utbildade sig till lärare. Hans ämnen var svenska och engelska. Genom en tillfällighet fick han anställning som lärare på Öckerö. Resan från Mölndal till Öckerö och omvänt tar 50–55 minuter en väg. Fred var lärare på högstadiet, Komvux och Fiskegymnasiet. Komvux var stort på den tiden. På Öckerö hade man som mest omkring 450 elever. Senare dalade intresset. Tillsammans med en annan lärare, Gunnar Svedberg, skrev han läromedel i engelska. Först gjorde de två författarna sitt gesällprov genom att producera sex arbetshäften i Improve-serien. Därefter kom böckerna ”Solid Ground 1” och ”Solid Ground 2”. De sålde i stora upplagor. Denna framgång följdes av ”In real life” som inte krävde lika stor arbetsinsats som Solid Ground 1–2. Läromedlen gavs ut av Bonnier utbildning, numera Sanoma utbildning. Bland annat skrev Fred novellen ”Do It Yourself” och hittade då på pseudonymen Georgina Nell. Han heter Fred Georg, och där har vi bakgrunden till namnet Georgina. Nilsson uttalas Nelson på engelska. Detta är bakgrunden till efternamnet Nell.

Korrekturläsning nödvändig

Under arbetet med detta studiematerial fick Fred Nilsson uppgögen för korrekturläsningens svårigheter. Till slut blir man blind för sina egna texter och ser inte felen. Fyra personer hjälptes åt att korrekturläsa ”In real life”. Han berättade själv för mig om korrekturläsningens vedermödor: ”Vad gäller korrekturläsandet av våra läromedel så läste Gunnar och jag våra egna och varandras texter, som också lästes av vår redaktör samt av redaktörens chef. Sedan korrekturlästes dessutom allt som var på engelska av en infödd engelsman. Ändå har vi vid varje nytryck korrigerat både det ena och det andra.” Fred ser upp till en av cheferna vid Bonnier utbildning. Han heter Hans Beeck och hade föresatt sig att skriva en lärobok utan kvarstående korrekturfel, och han lyckades även med detta konststycke. Jag blev givetvis nyfiken på denna bok och frågade vad den handlade om. Efter ett tag svarade Fred: ”Hej Lars! Nu har jag talat med Hans Beeck. Han är i Aten just nu. Han bekräftade att han och författarna lyckats framställa – utan fel att korrigera – inte bara en utan två böcker, nämligen vad som på den tiden hette Bonniers tyska grammatik samt Bonniers spanska grammatik! Verkligen en prestation! Jag har kollat nätet. De båda grammatikorna sorterar numera under Sanoma och heter helt enkelt Den tyska grammatiken respektive Den spanska grammatiken. Det är säkert så att författarna själva och Hans Beeck är de som har korrekturläst Bonniers Tyska Grammatik av Ulrike Klingemann, Gunnar Magnusson, Sybille Didon och Bonniers spanska grammatik av Lars Fant, Ingrid Hermerén, Rakel Österberg.” Nu har vi alltså fått veta litet grand om Fred Nilssons förebilder och livshistoria. Nästa gång skall jag berätta om ”de fyras gäng”, fyra pigga pensionärer på Kikås och Ryet. De är huvudpersoner i hans noveller och är med om många omväxlande händelser i Mölndal med omnejd.

Lars Gahrn

Antikvariat Asken

25.000 böcker i butik
10.000 böcker på www.bokborsen.se

Stockholmsvägen 30, Mariestad
0501-14373, 0739-446013
Öppet fre 14-18.

Vänersborgs Söners Gille

Gillet's årsskrift har utkommit i sin 87 årgång. Som vanligt innehåller skriften ett flertal intressanta artiklar. Peter Johansson berättar om bankmannen, stadshistorikern och stiftaren av Gillet Hjalmar Lindedal och medverkar också i en artikel om Stellan Granats foton från Vänersborg. Johan Svensson skriver om Vargön Alloys historia, Christer Zetterberg om Djupedalsbron och den märkliga historien kring Johan Reinhold Reinholdsson, Lennart Linnarsson om Einar Sandelmark och slutligen Åke Svanberg om Min barndoms Disneyland – minnen från 1950-talets Vänersborg. Årsskriften omfattar 146 s.

Barnförlamningsepidemin i Vårgårda 1936

I Meddelandet nr 3/2018 berättas om provinsialläkaren Bror Söderberg, som var verksam i Vårgårda 1933–1958. Han lät trycka en liten skrift om de upptäckter han och hans hustru gjort i laboratorieprov från poliopatienter. Kungliga Biblioteket i Stockholm har det enda exemplaret av en annan skrift författad av Dr Söderberg utgiven 1939. Denna är alltså en uppföljning av den tidigare kortare från 1938. Här utvecklar han på 21 sidor olika teorier om orsaker till polioepidemier och möjliga smittspridningsvägar.

Historik

Sjukdomen dokumenteras första gången 1784 av en engelsk läkare, men då var den redan väl känd och studerad. Författaren Walter Scott hade en förlamad högerfot efter en sjukdom som med all sannolikhet var polio. Typiskt var ett hastigt förlopp, ej behandlingsbart, och som inte sällan ledde till döden. Under 1800-talet klarnade bilden av typiska symptom och att sjukdomen uppträdde i epidemier med snabb spridning. 1905 förekom en omfattande epidemi i Sverige. Hösten 1935 förekom ett antal fall i Skaraborgs län och i början av 1936 i södra delarna av Älvsborgs län. Den sista polioepidemin i Sverige var 1953. År 1957 inleddes allmän vaccination av i första hand skolbarn. 2002 förklarades hela Europa poliofritt. Enstaka fall i västvärlden idag beror på resor till länder i Asien och Afrika.

Bakgrunden till Söderbergs skrift

I april 1936 börjar i västra delarna av Älvsborgs län en epidemi med 465 konstaterade fall. I Göteborgs och Bohus län konstateras ungefär samtidigt 300 fall. Dessa epidemier i västra Sverige under 1936 var oöverträffade i landet både till omfattning och spridning. Samtidigt pågår från juli till november 1936 en till synes isolerad epidemi med 33 kända fall i Vårgårda. Det är denna som Söderberg ägnar sin skrift – inte bara för att han var den (enda) behandlande läkaren av de sjuka, utan främst för att den geografiska avgränsningen förbryllade honom. ”Som isolerad epidemi var Vårgårda-epidemin säregen på grund av att den blev så lokalt begränsad.”

Vad är polio?

Sjukdomen är en infektion i nervsystemet som orsakas av ett tarmvirus som sprids via smitta från avföring till mat och dryck och genom luften vid nära kontakt. Virusnet kan nå centrala nervsystemet via blodet eller genom att följa nervbanorna. När nervceller dör leder det till förlamningar.

Smittöverföringen är extremt hög, men sannolikt är mer än 95 % av alla infektioner symptomfria eller liknar en övergående influensa. På norra halvklotet förekom epidemier av polio oftast om sommaren, och förekomsten var högst där barn badade tillsammans.

De flesta som smittas blir aldrig sjuka men kan ändå vara smittbärare. Ca 5 % drabbas av sjukdom av olika allvarlighetsgrad. Det lindrigaste förloppet ger övergående feber, lätt huvudvärk, illamående, diarré och ont i halsen. Hos vissa uppträder tecken på hjärnhinneinflammation med kraftig huvudvärk, kräkningar, nackstelhet, nedsatt medvetande och eventuellt kramper. Några få utvecklar den allvarligaste formen med muskelsvaghet, darrningar, sväljsvårigheter och andningssvårigheter. Förlamning kan saknas helt, vara övergående eller bestående och olika omfattande.

Redan i den första skriften 1938 beskriver Söderberg de ”jästsvampslänkande bildningar” som han funnit i prov från smittade patienter. I skriften från 1939 kallar han dem ”svampceller”. Att polio orsakades av ett virus hade man förstått, men kände inte till hur det fungerade. Söderbergs skriver: ”min personliga uppfattning är, att virus är att söka bland svamparna”. Man var också väl medveten om risken att polioinfektionen utvecklades till hjärnhinneinflammation. I Söderbergs journalanteckningar ser man, att han därför var noggrann med att hos patienterna undersöka nackstelhet och nervreflexer, som kunde vara tecken på detta.

Teorier om smittvägar

Söderberg försöker se mönster i hur de sjuka i Vårgårda-epidemin kan ha smittats. Han ser några möjliga vägar – mänsklig kontakt och folksamlingar, födoämnen, åar och vattensamlingar i naturen, samt insektsbett.

Cirkus Barnum slog upp sitt tält och hade flera välbesökta föreställningar under tre veckor i juli. Särskilt en nyanställd atlet vid cirkusen var misstänkt smittbärare. Han sökte Dr Söderberg för ryggskott och blev remitterad till Borås lasarett, men hördes sedan inte av. Fyra av de insjuknade har gått på cirkusföreställning.

I Missionskyrkan pågick i juli en fyradagarskongress med många besökare från Vårgårda med omnejd och med tillresta talare. Två av de sjuka deltog i kongressen där de kan ha träffat deltagare från öar på västkusten där polio just härjade.

Nästan alla har besökt Vårgårda centrum i olika ärenden. En kvinna bor ovanpå Café Svea. Två av de sjuka har innan besökt kafé i samband med inköp i affärer i centrum. En kvinna smittades troligen på begravningen efter ett av dödsfallen. I slutet av juli utfärdades mötes- och nöjesförbud. Den 2 juli hölls månadsmarknaden som vanligt men de följande månaderna ställdes den in. Folk blev rädda för att åka till samhället. Söderberg skriver att ”praktiskt taget ingen vågade sig till samhället förrän fram i julveckan. Skolorna fingo börja i vanlig ordning i augusti.”

Kan smittan ha överförts via något födoämne? Bara en av de konstaterade poliosjuka hade diarréer, men vanliga sommardiarreer förekom samtidigt. Alla poliofallen tog dricksvatten från egna djupvattenbrunnar. Mjölk fick man från egna gårdar eller från de två mejerierna i samhället, vars mjölk inte var pasteuriserad. Söderberg utvecklar inte det vidare. Däremot resonerar han om vattensamlingar i naturen. Kyllingsån rinner genom samhället. Den går vidare ut i Sæveån som rinner genom Alingsås, men där förekom bara två fall, som hade haft kontakt med Vårgårda. ”Av fallens stränga lokalisation till Vårgårda och Vårgårdatrakten ligger det nära till hands att antaga, att det är platsen som sådan som är farlig, icke den sjuke eller hans omgivning.”

”Samhället ligger relativt flackt, här är ofta dimma om kvällarna, och luften är fuktighetsmättad.” Vårgårda Herrgård hade en meteorologisk station som rapporterade temperatur, nederbörd mm. Söderberg visar med tabeller att det blir ”en ökning av frekvensen fall efter regnen”. Men om det beror på ”nedspolning av ytvatten i dricksvattnet, uppträdande av daggmaskar eller i en ökad mängd stickande insekter” går inte att säga. Av de poliosjuka hade bara två infekterade myggbett.

Några fall som dr Söderberg behandlade

Av 33 kända fall i Vårgårda-epidemin behandlades 26 av Söderberg och samtliga undersöktes noga både vad gällde symptom och var de befunnit sig och vilka de träffat. Övriga 7 fall hade på andra vägar lagts in på epidemisjukhuset i Alingsås. Samtliga hade anknytning till Vårgårda tätort. 33 fall i en befolkning på 1200 i tätorten är en hög siffra. Hur många som bar på smittan utan att bli sjuka eller som fick enklare kortvariga symptom och tillfrisknade utan att söka läkare är inte känt. Ofta drabbades bara en person i en i övrigt frisk familj. 25 av de 33 remitterades till epidemisjukhus i Alingsås eller Borås. Ytterligare några hade behövt det men avdelningarna var fullbelagda.

Fem personer avled av sjukdomen. För fyra är dödsorsaken ”andningsförflamning”, för den femte ”endocarditis” dvs inflammation i hjärtat. En av de fem var en symaskinsagent från Alingsås, som olyckligt nog hade besökt kunder i Vårgårda under en hel vecka i augusti.

En 42-årig ogift handelsföreståndare deltog i kongressen i Missionskyrkan. Dagen efter insjuknade han och dog fyra dagar senare. Han hade som inneboende en dam från Ale, där det förekom polio, och som kunde ha smittat honom. Några dagar före kongressen i Missionskyrkan hade han tillsammans med en 13-årig grannflicka och en 18-årig flicka från Sellerhög, som arbetade på en syateljé i Vårgårda, besökt en föreställning på Cirkus Barnum. Båda flickorna insjuknade men klarade livet. 18-åringen smittade sina båda systrar varav den ena behövde sjukhusvård. Likaså insjuknade två av hennes arbetskamrater i syateljén, den ena finns bland de 33 rapporterade, den andra hade typiska symptom men tillfrisknade efter ett par dagar.

En 43-årig tegelbruksarbetare gick inte på cirkus, men däremot i Missionskyrkan och insjuknade tre dagar efter det. En lagerchef på Armaturfabriken, bosatt hos en bryggare, försökte under epidemin att förebygga självmedicinera med brännvin dagligen. Söderberg anmärker att han ”blivit smått alkoholist”. Tyvärr hjälpte inte medicinen för han insjuknade ändå i september.

En 20-årig flicka var hembiträde i Algutstorps prästgård, där hon tog hand om fem minderåriga barn. Doktorn ordinerade vid besöket isolering i eget rum och sängläge tills hon var feberfri. För säkerhets skull under observation per telefon. Hon lydde inte doktorn utan sprang efter ett par dagar ut och lekte i parken och satt i köket med barnen med det minsta i knät. Doktorn tillkallades och konstaterade hög feber, nackstelhet och minskad rörlighet i benen. Det blev direkt remiss till sjukhus. Ingen i prästfamiljen smittades.

En 20-årig hemmason bodde på ett ensamt torp vid Remmene skjutfält och åkte sällan hemifrån. Han tog en tur till Remmene station för att hämta posten och insjuknade fyra dagar senare. Trots sjukhusvård blev han förklarad.

Söderberg räknar också upp 35 fall som han i efterhand fått kännedom om. Dessa hade haft de typiska symptomen, men tillfrisknat efter ett par dagar. Alla var anhöriga eller arbetskamrater till de 33 konstaterade fallen. Andra hör han talas om ryktesvägen. De har inte velat söka läkare ifall ”doktorn kanske misstänker barnförflamning”. De vill inte riskera omgivningens reaktion som om de var pestsmittade.

Till provinsialläkarens uppgifter hörde att skriva s.k. årsberättelser till Medicinalstyrelsen, för oss en källa till historiska inblickar om livsvillkor i en tid som trots allt inte är så avlägsen. Läkaren som mycket ofta besökte de sjuka i hemmen fick god och ibland plågsam insyn i levnadsförhållanden.

Sommaren och hösten 1936 måste ha inneburit en extra tuff påfrestning för den unge läkaren på grund av alla poliofall som krävde hembesök.

Anne Andersson

Hundra år med fotboll!

Västergötlands fotbollsforbund har födelsedag i år. Förbundet startade år 1918, men långt innan dess fanns lokala fotbollsklubbar. Allra äldst är Skara IF som startade 1900. År 1914 fanns 28 fotbollsplaner i distriktet och slutligen bildades ett förbund 1918. De föreningar som var med som stiftare var förutom Skara även klubbarna i Tidaholm, Vänersborg, Alingsås, Skövde, Tidaholm med flera. Nämnas bör kanske även Kgl Älvsborgs Regementes IF.

Den bok som nu utkommit är till formatet en av de större jag sett på senare år (24 x 34 cm). Detta givetvis för att ge de många bilderna rättvisa. Herrfotbollen tar mest plats i boken, men även dam- och ungdomsfotbollen får sitt utrymme. Öxabäcks damfotbollslag med bild från 1966 blev ett begrepp på den tiden. Tabellen med resultat från 1968 visar att laget spelat 10 matcher och vunnit alla tio. Målen redovisas med 67-2.

Boken avslutas med intressanta tabeller över vilka herrar och damer som varit med i fotbollslandslaget. Totalt är boken på 94 sidor. Boken kostar endast 100 kronor. Vi gratulerar förbundet till sina 100 år!

Sven-Olof Ask

Västgötar med rikets främsta utmärkelse

Efter kronprinsessan och prins Daniels vigsel i Stockholms Storkyrka den 19 juni 2010 kunde TV-tittarna se att prinsens, tillika hertig av Västergötland, hade förlänats en förnämlig orden med band och kraschan vilka han bar på sin frack när brudparet kom ut ur kyrkan. Såsom nybliven ”kunglig” person hade konungen möjlighet att tilldela honom denna utmärkelse. Bland bröllopsgästerna var det också många andra som ståtade med Serafimerordens vackra ordenstecken.

Serafimerorden är en svensk statsorden som instiftades av Fredrik I 1748. Orden utdelas sedan 1975 uteslutande till utländska statschefer eller därmed jämställda personer, samt sedan 1995 till medlemmar av det svenska kungahuset. Medlemmar av det svenska kungahuset föds in i orden, men ordensinsignerna tilldelas numera då de uppnår myndighetsålder.

Serafimerorden har endast en grad. Detta är den högsta svenska utmärkelsen eller decorationen. Svenska innehavare av orden kallas *Riddare och Kommendör av Kunglig Majestäts orden*, här är ordet *orden* en gammal svensk pluralform som signalerar att innehavaren är Riddare av Serafimerorden och dessutom kommendör med stora korset eller av 1:a klass av en annan kunglig orden. De gamla reglerna föreskrev att man inte kunde bli Serafimeriddare om man inte redan blivit kommendör med stora korset eller av 1:a klass av Svärds-, Nordstjärne- eller

Vasaorden innan. Serafimeriddare kallas *Herr* plus förnamn, alltså exempelvis *Herr Magnus*, efter gammal svensk tradition där *Herr* signalerade adelskap eller frälskap. Denna sedvänja försvann under 1600-talet, men bevarades i de olika ordenarna.

Ordenskedjan, som endast utdelas vid sällsynta fall, består av elva serafihuvuden i guld, alternerande med elva blå patriarkalkors.

Kraschanen, alltså bröststjärnan, är i form av ett Malteserkors, mellan korsspetsarna ser man fyra serafer (änglahuvuden) och fyra patriarkalkors. I mitten av stjärnan finns en blå disk med Sveriges tre kronor och i mitten syns **IHS** – *Jesus Hominum Salvator*, sammanbundet med ett patriarkalkors. Under den nedersta kronan syns slutligen tre spikar, som syftar på de spikar som slogs in i Jesus Kristus två händer samt fötter vid korsfästelsen.

Till orden hör även ett ordensband i siden i högbå färg, även kallat serafimerblått.

När en riddare av Serafimerorden dör, hängs dennes vapensköld upp i Riddarholmskyrkan, och vid begravningen äger en Serafimeringning rum mellan 12.00 och 13.00 då kyrkklockorna ringer oavbrutet. Vapensköldarna har under 1900-talet målats av en särskilt av konungen förordnad vapenmålare vid Kungl. Maj:ts Orden.

Sedan orden instiftades 1748 har 29 västgötar förlänats orden. Med västgötar menas här att de antingen varit födda eller avlidit eller i några fall både föds och dött i Västergötland. Hertigar och Hertiginnor av Västergötland är inte medräknade.

Den förste mottagaren av denna höga förläning var greve **Claes Strömberg** som var född i Varv 26/11 1699 och avled den 26/6 1782 på Claestorp i Vingåker. Strömberg hade varit Hovmarskalk hos Arvfursten Adolf Fredrik och även Riksråd. I hans serafimervapen återfinns Västergötlands lejon. Greven blev den 39 mottagaren av orden då han dubbades 1751.

Det dröjer nu till 1769 innan näste Västgöte blir förlänad denna rikets högsta värdighet. Det är greven **Gustaf David Hamilton** som utnämndes 1769 och blev nr 76. Hamilton var född på Forstena i Västra Tunhem den 29/1 1699. Han avled den 29/12 1788 på Barsebäck. Han var fältmarskalk och En av Rikets Herrar.

Redan året efter 1770 utnämndes friherre **Ulric Scheffer** till serafimeriddare med nr 83 i ordningsföljden. Scheffer var född 5/8 1716 i Nyköping och avled den 4/3 1799 på Stora Ek utanför Mariestad. Han var överste, Riksråd och Kanslipresident.

Flera bemärkta herrar med födelseort Göteborg har mottagit Serafimerorden. Den förste i raden var nr 91 friherre **Fredric Ribbing af Koberg**. Han föddes i Göteborg den 23/4 1721 och avled i Stockholm den 11/10 1783. Han dubbades i Slottskyrkan den 27/4 1775. Han var överste, Riksråd och Överstemarskalk hos Änkedrottning Lovisa Ulrika.

Friherre **Evert Wilhelm Taube af Odenkat** var född på Vassbotten i Mo och blev Riddare nr 107 år 1785. Greve **Nils Posse** dubbades som Riddare nr 115 år 1788. Han avled på Hellekis 1788. Flera av släkten Posse har ytterligare förlänats utmärkelsen.

Friherreätten von Essen på Kavläs har två Serafimeriddare. Den förste var **Hans Henric von Essen** som dubbades som nr 128 år 1795. Den andre var nr. 516 Riksmarskalken **Fredrik von Essen** som erhöill nr 516 då han dubbades 1895.

Den 28/4 1803 dubbades greven **Claes Julius Ekeblad**. Han var född den 8/9 1742 i Stockholm och avled den 19/6 1808 på Stola säteri. Han var Generalmajor, Landshövding i Skaraborg

och Överstekammarjunkare. Han blev Riddare nr 143.

De följande två västgötska Serafimerriddarna var båda Possar. Efter Ekeblads dubbnings 1808 dröjer det till 1829 innan greve **Carl Henric Posse** dubbas. Han var den förste Riddaren som var både född och som kom att avlida i landskapet. Posse föddes den 15/1 1767 på Borrud och avled den 4/4 1843 i Mariestad. Han var Generallöjtnant och En av Rikets Herrar och blev Riddare nr 241. Nästa Posse är greven **Arvid Mauritz Posse** som var En av Rikets Herrar, Lantmarskalk och Justitiestatsminister. Han var född den 5/1 1792 i Bergkvara i Kronobergs län och avled i Göteborg den 22/7 1850. Riddare nr 291.

Lars Herman Gyllenhaal af Härlingstorp

Förutom den ovan nämnde Carl Henric Posse är det endast ytterligare tre som både är födda och som dör i Västergötland. Den ena av dessa är friherre **Lars Herman Gyllenhaal af Härlingstorp**. Han var en av Rikets Herrar, Lantmarskalk och Justitiestatsminister. Gyllenhaal föddes den 20/3 1790 på Härlingstorp och avled här den 22/12 1858. Han blev Riddare nr 313 då han utnämndes 1851.

Greve **Edvard Fredric von Saltza** var Överstekammarjunkare och född den 15/5 1775 på Torp i Vartofta Åsaka. Han avled i Täby den 8/4 1859. Han utnämndes som Riddare nr 323 år 1854.

En mycket känd västgöte var greven, Statsrådet och Konteramiralen **Baltzar von Platen**. Denne var född på Vänersnäs den 16/4 år 1804 och avled i Stockholm den 20/3 1875. Riddare blev han 1867 som nr 388.

Den förste västgöten som utnämndes av Oscar II var Justitieministern **Axel Gustaf Adlercreutz** som var född den 2/3 1821 på Götala och avled den 20/5 1880 i Stockholm. Han utnämndes 1872 och erhöll nr 404 i utnämningsslängden. Nr 409 fick friherren **Gillis Bildt** som var född i Göteborg den 16/10 1820 och avled i Stockholm den 22/10 1894. Han var Överståthållare och Generalmajor. Även näste västgöte är

en militär. Generallöjtnanten och Generalbefälhavaren greve **Sven Lagerberg** utnämndes 1887 till Serafimerriddare som nr 488 och tilldelades även efter 10 år orden med briljanter i samband med konungens regeringsjubileum. Även han var född i Göteborg den 26/1 1822 och avled i Stockholm den 25/3 1905.

Riddare nr 502 blev friherre **Carl-Gustaf von Otter** från Fimmerstad som utnämndes 1890. Redan näste Riddare var en västgöte nämligen Statsrådet **Gunnar Wennerberg** från Lidköping. Han var född den 2/10 1817 och dör på Läckö den 24/8 1901. Han utnämndes som Riddare nr 503 år 1890.

Riddare 534 var friherre **Lars Åkerhielm af Blombacka**. Han var född i Stockholm den 14/4 1846 och avlider på Gräfsnäs den 7/5 1920. Näste Riddare från Västergötland var friherre **Fredrik von Otter** från Fimmerstad, utnämnd år 1900 som nr. 544. Nr 548 blev greven **Malcolm Hamilton** från Blomberg och utnämnd år 1901. 1910 blev greven och Utrikesministern **Arvid Taube** Riddare nr. 603 Han avled i Alingsås 1916. 1912 utnämndes **Robert Dickson** från Göteborg till Riddare nr 611 och 1913 blev Ärkebiskopen, korporalsönen från Moholm, **Johan August Ekman** ledamot i det andliga ståndet av orden som nr 621. Riddare nr 630 och utnämnd 1918 blev greve **Hugo Hamilton** från Blomberg. Det dröjer sedan till 1928 innan Amiralen **Wilhelm Dyrssen** som var född på Klagstorp i Hagelbergs socken blir Serafimerriddare som nr 664.

Endast två Serafimerriddare återstår nu i uppräknningen. Den förste är Statsrådet och Riksmarskalken **Axel Wennersten**. Född 1863 i Borås blev han utnämnd 1931 till Riddare. Han avled i Stockholm 1948.

Den siste västgöten som mottog Sveriges främsta utmärkelse var Ärkebiskopen **Erling Eidem**. Han var född i Göteborg den 23/4 1880 och avlider i Vänersborg den 14/4 1972. Hans farfar var ägare av Fåglaviks glasbruk. Eidem blev ledamot av det andliga ståndet av Serafimerorden 1938.

Gunnar Wennerberg

Använd litteratur:

Nordenvall, P., Kungliga Serafimerorden 1748-1998

Svenska Landtmarskalkar (1854)

Wikipedia

Johnny Hagberg

Från Lidköping till Sydamerika för 175 år sedan

Skeppsläkare berättar i dagbok om resan

Att Lidköpingsbor numera far jorden runt på charter- och äventyrsresor är inte så ovanligt. Tvärtom. Men för 170 år sedan var resor till främmande kontinenter unika. Komministersonen Pehr Apelqvist föddes i Lidköping 1806 och medföljde 1842 som skeppsläkare ett örlogsfartyg till Sydamerika. Hans dagbok från resan finns bevarad och man vågar gissa att han var den förste i Lidköping födde som landsteg i Montevideo, Rio de Janeiro, Bahia, Barbados och andra latinamerikanska hamnar och upplevde den karibiska övärlden.

När medicine doktorn och kirurgi magistern Pehr Fredrik Apelqvist i september 1842 inmönstrade på korvetten Najaden i Karlskrona tänkte han knappast på sin barndom i Lidköping. Där hade hans far varit komminister i Nicolaikyrkan och lärare och vikarierande rektor vid Lidköpings skola och under den tiden hade Pehr Fredrik skådat dagens ljus. Pappan blev senare utnämnd till kyrkoherde i Hjälsstad och sonen kom att vandra den vanliga lärdomsvägen över Skara gymnasium till Lunds universitet för att till slut hamna vid medicinska fakulteten i Uppsala. Nu skulle han bli skeppsläkare under Najadens färd till Sydamerika och Västindien och beslutet att mönstra ombord berodde på hans stora saknad och sorg efter hustrun Gustafva, som hastigt dött i barnsäng samma vår. Han hoppades säkert att resan skulle skänka honom lindring och tröst i hans svärmod. Najaden skulle vara borta närmare ett år och besöka många exotiska länder och intressanta hamnar. Kanonlavetter skulle t ex levereras till Sveriges sista koloni, Saint Barthélemy.

Under hela resan gör Pehr Fredrik flitigt anteckningar och dessa gavs 1975 ut på Spectras förlag i Halmstad med sjökapten Alvar Wisjö som uttolkare. Det är en fängslande dagbok, men den är också ohygglig i sin svartsyn. Den stackars skeppsläkaren kan inte komma över hustruns grymma död utan fyller sin dagbok med självanklagelser och depressiva tankar. Det går t o m så långt att han längtar efter döden vart han än seglar; så skriver han t ex i Bahia: "Jag har seglat kring halva jorden för att skingra minnet, det har inte lyckats. Här sitter samma kval kvar, fräter, gnager."

Mellan sina täta anfall av melankoli kan dock den gode

skeppsläkaren ge målande detaljer och skildra roliga upplevelser, så t ex i Rio: "Slavarne nakna, lastade på huvudet, springer i långa rader under en festsegersång, sjungande var sin stavelse." Eller från Montevideo: "Hyrde oss tvenne ridhästar. Dessa togs med lasso och sadlades inte, varför jag ville återlämna min häst och steg av. Men efter ytterligare försök bär det av i fyr, annorlunda rids här aldrig."

Redan från resans början tycks Apelqvist ha haft det svårt att umgås med den övriga besättningen. Med kaptenen råkar han i dispyt och får av honom snubbor för att han missköter de sjuka ombord. Kaptenen förde tydligen ett hårt regemente på sitt skepp med stränga prygelstraff för lindriga förseelser. Detta upprör Apelqvist. Även det övriga befälet tycks ha varit råbarkade och föga bildade, så beskrivs underlöjtnanten sålunda: "Han har från första dagen fört ett sådant språk, att han aldrig borde få umgås med hederligt folk." Fastän Apelqvists aversioner mot officerskamraterna är stora, hindrar det honom inte att slå runt med dem på hamnkrogarna. Så i Bahia: "Middag på hotell L'Union. Gick på spektakel. Bars ombord."

Resans höjdpunkt verkar ha blivit besöket på Saint Barthélemy. Och det inte bara för att ön var svensk. Apelqvist ger en nästan linnéanskt noggrann beskrivning av växter och djur, han skildrar baler och fester och han är med om olika turistäventyr, såsom fiske och sköldpaddsfångst. Han blir på ön också mycket uppskattad i sin egenskap av läkare och får fullt upp med patienter. Apelqvist verkar nu för första gången på resan i själslig balans och vid sunda vätskor.

Hans uppskattning av koloniens ekonomiska värde är inte stor, halva huvudstaden Gustavia hade 1837 blåst bort och inte återuppbyggt, många slavar hade rymt, handeln var i avtagande och jordbruket låg till stor del i träda. Men naturen uppskattas av de svenska örlogsmännen som under tre veckor får tillfälle att genomkorsa ön och häpna över de många exotiska frukterna och de märkliga växterna.

I maj hade Najaden anlöpt Azorerna på sin väg hem till Sverige och Apelqvist tänker där på göken och bofinken hemmavid och han fruktar för att åter få såren upprivna efter hustruns död. Resan går dock obönhörligt mot sitt slut och inom kort är Najaden tillbaka till Karlskrona, platsen för hans lycka och olycka. Underligt nog verkar Apelqvist snart nog ha tröstat sig. I augusti förlovar han sig och efter alla dessa utbrott i dagboken av svärmod och dödslängtan upplevs det nära nog som en västgötaklimax. Lyckan verkar åter le hult mot honom, men tragedin lurar bak hörnet. Han hade känt det på sig för i dagboken står det: "I djupet av min själ har alltid legat en hemsk aning att jag alltid kommer att sträva efter ett oblikt öde och jättestora svarta spöken grinar mot mig." Han blev tyvärr sannspådd, 1846 tvingades han att avsäga sig sin provinsialläkartjänst och intogs på Söderköpings kuranstalt för vård av en allvarlig sinnessjukdom. Den förvärrades och Apelqvist dog 1848 i Karlshamn, efterlämnande hustru och två barn.

Apelqvist ville inte att dagboken skulle nå ut till allmänheten och det kan man förstå, den är alltför mycket en personlig sjukdomsjournal med symptom på både förföljelsemani och schizofreni. Att den nu mer än 100 år efteråt ändå har publicerats ska vi dock vara tacksamma för. Det är ont om skildringar av livet ombord på en svensk örlogsmann från denna tid och Apelqvists berättelser från olika strandhugg är tidstypiska och unika.

Tore Hartung

Sjöfarare med vikingaflotta i sitt exlibris

Oscar Andersson (1864-1924) var sjökapten och gav upphov till såväl släktens båtintresse som släktnamnet Oscarius.

Vad kan Gunnel Oscarius Palmqvist i Mölndal ha med vikingaskepp att göra? Hon bor ju på Sjövalla vid Rådasjön, långt från vikingarnas farleder. På hennes exlibris såg jag en hel flotta med vikingaskepp under segel. Det visade sig snart, att hennes exlibris skulle rulla upp en intressant släkthistoria.

Sjöfarare från södra Bohuslän

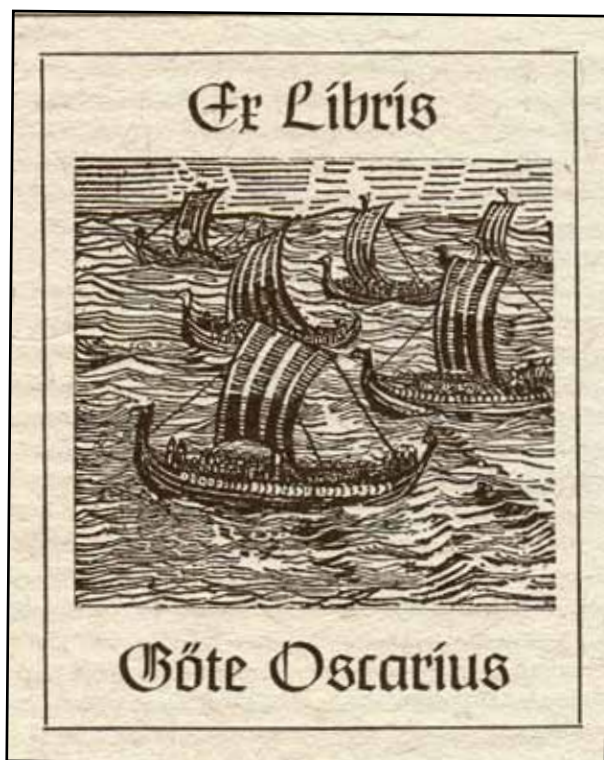
Sven-Erik Johansson hade lämnat in ett större antal böcker till Mölndals Hembygdsmuseum. Bland dem fanns en bok om nutida kyrkoarkitektur. I denna bok fanns hennes exlibris med vikingaskeppen. Vid ett tillfälle, när jag träffade henne, förde jag detta exlibris på tal. Jag fick då följande uppgifter till livs. Tack vare dem klarnade förhållandena. Hennes farfar hette Oscar Andersson (1864-1924) och var kapten eller skeppare i handelsflottan. Han hörde hemma på Fjällsholmen och Torsby i södra Bohuslän. Hans maka Alma Maria (född Ohlsén) kom från Västervik, vilket tyder på att Oscar Andersson gjorde långa sjöresor utefter Sveriges kuster. Tillsammans hade makarna söner Göte och Tage. Oscar Andersson ansökte 1913 om att hans söner skulle få namnet Oscarius efter sin far. Länsstyrelsen beviljade efter sedvanlig prövning denna ansökan samma år. Som bekant fanns på senare år en butikskedja med skoaffärer, och den hette Oscaria. Gång efter annan fick Gunnel Oscarius frågan, om hon hade med butikskedjan Oscaria att göra. Svaret var nej, och Gunnel blev till slut hjärtligt trött på dessa frågor. Oscars hustru Alma Maria blev änka 1924, och 1932 ansökte hon om att också hon skulle få heta Oscarius som sina söner. Denna ansökan beviljades av Kunglig Majestät samma år och underskrevs av konung Gustaf V i egen hög person. Detta utslag kostade tjugo kronor, medan man 1913 inte hade behövt betala mer än fyra kronor.

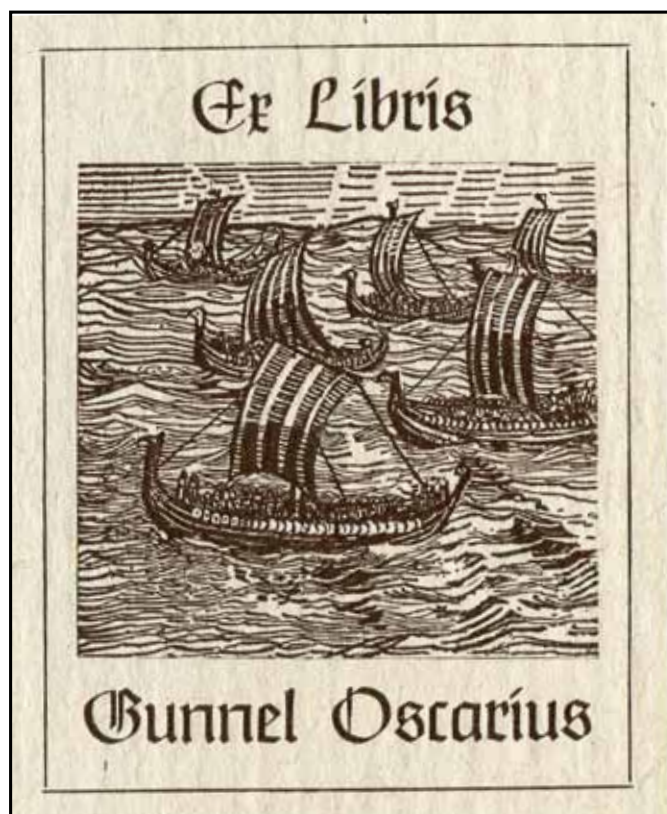
Denna bild av en vikingaflotta uppmärksammades av Göte Oscarius, som använde den till sitt exlibris

Vikingaflotta i södra Bohuslän

Gunnel Oscarius Palmqvists far hette Göte Oscarius (1904-1983) och var mycket båtintresserad. Han skaffade sig detta exlibris. På grund av detta båtintresse har han tydligen valt bilden av vikingaskeppen. Teckningen är hämtad ur Snorres konungasagor. År 1895 började norska konstnärer arbeta med att skapa illustrationer till denna upplaga, som utkom i häften mellan åren 1896 och 1899. Jöran Mjöberg behandlar denna kända sagoutgåva i sin bok: *Drömmen om sagatiden, Andra delen, De senaste hundra åren – idealbildning och aidealisering* (Sthlm 1968, s 153-163). Teckningen i fråga återfinns i *Olav den heliges saga* och visar konungens flotta, då han seglar söderut till Konungahälla (Kungälv) för att hämta sin brud, sveakonungens dotter Ingegerd, som för övrigt aldrig kom till det avtalade mötet. (Hennes far hade enligt sagan ångrat uppgörelsen med Olav den helige.) Flottan seglade alltså mot södra Bohuslän eller i södra Bohuslän. Här hörde sjökaptenen Oscar Andersson och hans son Göte hemma. Detta sammanträffande är givetvis inte en tillfällighet. Göte Oscarius har valt en båtbild, som har anknytning till hans hembygd.

Göte Oscarius' exlibris. Till en bild av vikingaskepp passar den ålderdomliga frakturstilen bäst. Det har Göte insett.

Gunnel-Maria Palmvist (född Oscarius) har ett stort bibliotek och har själv skrivit en diktsamling. Foto: Lars Gahrn 2018.

Liggande bild blir stående

Jämför man detta exlibris med bilden i kungasagorna, finner man att Göte Oscarius har beskurit bilden. Den högra delen av bilden är inte med i hans exlibris. En viss beskärning är nödvändig, om en liggande bild skall förvandlas till en stående. Enligt gängse sed skall ju ett exlibris vara stående. Göte har kanske även tänkt djupare än så. Vikingaskeppet i bildens nedre högra hörn drar på ett olyckligt sätt uppmärksamhet från de andra skeppen. Beskärningen innebär att bilden får jämvikt och blir mer harmonisk.

Gunnel övertog faderns exlibris

Götes hustru Alice (1914–2003) använde samma exlibris men satte dit sitt eget namn i stället. Även deras dotter Gunnel tog över faderns exlibris och satte på samma sätt dit sitt eget namn i stället för faderns. För henne tillhör nu namnet i hennes exlibris historien. Hon hette Gunnel Oscarius som barn och hade Maria som andra namn. När hon gifte sig, hade hon kvar Oscarius som mellannamn och blev Gunnel Oscarius Palmqvist. Men 1993 tog hon av olika anledningar upp även sitt andranamn Maria och skapade ett dubbelnamn: Gunnel-Maria. Då plockade hon bort sitt flicknamn Oscarius. Tidmässigt hör hennes exlibris alltså hemma i tiden före giftermålet. (Hon gifte sig 1974 och fortsatte att använda sitt exlibris några år därefter.)

Bild av stort konstnärligt värde

Bilden ur kungasagorna är på många sätt utmärkt. Det har man begripit inom familjen Oscarius. Tre familjemedlemmar har använt samma bild i sina exlibris. Denna bild är onekligen värd att användas mer än en gång. På 1890-talet skapade norrmännen en svit illustrationer, som står sig mycket bra även i våra dagar. Fler än familjen Oscarius, däribland inte minst jag, använder då och då dessa bilder.

Lars Gahrn

Redan under slutet av 1800-talet hade polisen problem med att hinna med all brottslighet. Som när stortjuven Ture Vall rymde under en transport från tingshuset i Vårsås till Skövde 31 augusti 1889. Ture kände Billingen väl och hade rentav släkt där så han gav sig upp på berget och sökte sig till Bergs socken där han hade en släkting som lät Ture sova i en lada trots att denne berättat att han var på rymmen. Polisen i Skövde hade ingen koll på berget, men i trakten av Berg spred sig ryktet snabbt och fem personer smög sig till ladan där de yngsta och smidigaste ålade sig in och fick fast tjuvens ben. Sen var det bara att hala ut honom. De var snälla nog att bjuda på rejält med mat innan färden gick till Skövde. Redan på den tiden kunde tidningar som Vestgöta Korrespondenten i Skövde leka kvällspress och ge sig ut på berget för att skaffa fakta. Dessa redovisades under braskande rubriker som Mennisko jagten å Billingen. Detta kan man läsa i nummer 4 2018sw av hembygdstidningen Körsbärsblomman som är utgiven av Eggby, Istrum och Öglunda Hembygdsförening. Redaktör är Hjördis Lundberg och tidningen omfattar 28 sidor.

Det är Pelle Räf som berättar om stortjuven utifrån Alf Brages historia i boken Billingen längesen 3. Men tidningen innehåller massor av mer positiva berättelser också. Morgan Johansson skriver historia kring Eggby skola, Ingemar Sanfridsson gläds åt ångaren Verna af Valle medan Ann Nilsson i en artikel i ord och bild kring ängen och hagen slår fast att 2000 år av odlarmöda inte får försvinna.

Som vanligt alltså en skildring av vårt kulturarv ute i Valle.

Hans Menzing

Antikvariatet i Skövde

Öppet tisdag – torsdag, 14.00 – 19.00.

Döbelns gata 1, Skövde
antikvariatetiskovde@telia.com
0500-41 06 56

Det tryckta Ordet – medie- revolutionen för 500 år sedan

Utställningen på Västergötlands museum

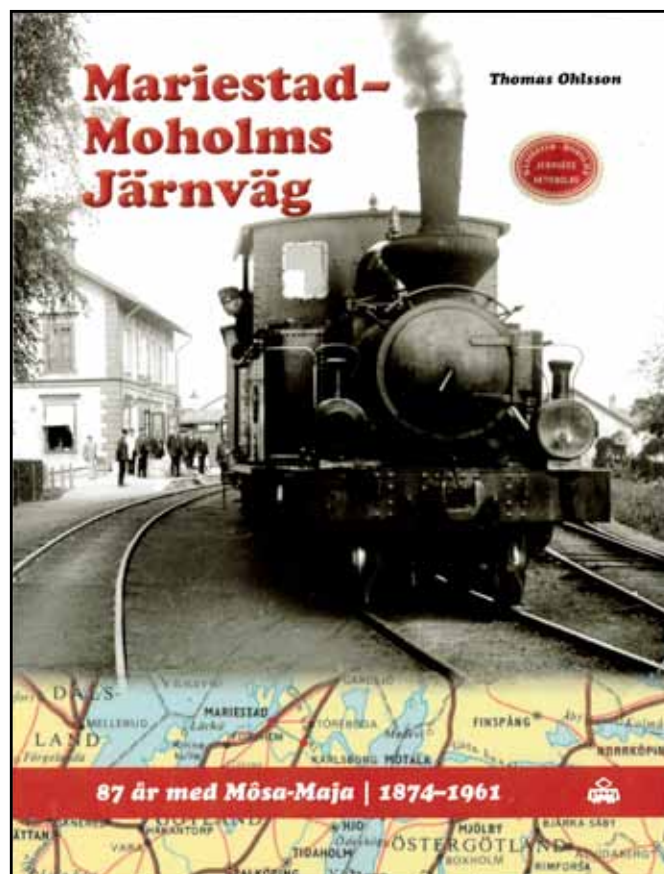
Med text kan människan kommunicera över tid och rum. Men läsandet var länge ett privilegium för fåtalet, folk i gemen var analfabeter. Böcker var rariteter som nogsam bevarades i bibliotek, ofta fastkedjade. Så såg det ut till tidernas största medie-revolution, större än digitaliseringen. Världen hade sett mycket annorlunda ut om inte Johannes Gutenberg på 1400-talet uppfunnit konsten att trycka text på papper med lösa typer.

Boktryckarkonstens födelse vid stranden av Rhen – det dåvarande Europas "Silicon Valley" – ledde till en demokratisering av läsandet. Fler kunde skapa sig en egen uppfattning. Kunskap var inte längre ett privilegium för kyrka och makt-havare. Nya tankar föddes och spreds med snabb fart. Vetenskapen och samhället blev sig aldrig mer likt. Det var renässansens, de stora upptäckternas och reformationens tid, början på den moderna historien. Boktryckarkonstens betydelse för utvecklingen kan inte överskattas.

Välkommen till en historisk resa i det tryckta ordets värld. En värld som fortfarande präglar oss. Genom det tryckta ordet kan vi fortfarande möta människor från svunna sekel. Men hur mycket kommer vi själva att lämna efter oss till framtida generationer att läsa?

Utställningen pågår på Västergötlands museum från 24 november 2018 till 3 februari 2019.

Järnvägshistoria alltid aktuell!

Ytterligare en järnvägssträcka i Skaraborg har fått sin beskrivning. Tidigare har bl a Karlsborgs och Nossebro-banan fått var sin bok. Likaså Skövde-Axvall samt Tidaholms järnväg m fl.

Nu har turen kommit till Mariestad-Moholms järnväg, med underrubriken 87 år med Mösa-Maja 1874-1961. Författaren heter Thomas Ohlsson och förlaget är Trafik-Nostalgiska förlaget. Ursprungligen var tanken att Västra Stambanan skulle angöra länshuvudstaden Mariestad. Så blev det inte, eftersom Töreboda blev den ort i norra Skaraborg som stambanan drogs igenom. Vad göra?

Stadens styrande plus privata finansiärer byggde en bana från Mariestad till Moholm. Det hade varit naturligare att dra banan till Töreboda, men så blev det inte. Banan blev 18 km lång, och gick över den vidsträckta Jula mosse. Därav namnet Mösa-Maja. Bolaget drev trafiken fram till 1925, då verksamheten uppgick i Västergötland-Göteborgs Järnvägar. Banan förstatligades 1948 och drevs fram till 1961 då banan lades ner.

Av den tidigare så omfattande smalspårstrafiken finns nu bara kvar museijärnvägen Skara-Lundsbrunnns järnväg. Boken är inbunden i hårda pärmar och kostar 160 kr.

Sven-Olof Ask

Mariaplans antikvariat

I butik och online

onsdag-fredag 13-18

lördag 11-14

Mariagatan 6 414 71 Göteborg

031-129822

0735-142550

bok.kultur@gmail.com

www.mariaplansantikvariat.se

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00

Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Berättarkonst enligt Skaraborgs Akademi

Årets bok från Skaraborgs Akademi, den tionde i ordningen, heter *Berättarkonst*. Under den titeln har ett antal artiklar av mycket olika slag samlats. De ger oss kanske ett exempel på vad Ludwig Wittgenstein menade med familjelikhet, där de berättelser som står på var sin ytterkant möjligen inte har så mycket gemensamt, men där de ändå tycks hänga ihop genom att undan för undan gripa in i varandra.

Lars Bäckström inleder med en rapsodi över västgötska och skaraborgska berättare. Som sig bör avslutas den med en av de allra största, Västgöta-Bengtsson. Därmed anslår Bäckström tonen för flera av de efterföljande framställningarna, där vår första Hedersskaraborgare gång på gång gör sin stämma hörd.

Under rubriken Västgötaklimax återger Akademiens kommunikationsansvarige, direktör Carl Henrik Ohlsson, ett antal pregnanta historier, som kanske mer än några andra berättelser förmår fånga den skaraborgska karaktären.

Som forum för dagsaktuella berättelser ger tidningar, radio, teve och sociala medier en allt bredare grupp av människor möjlighet att förmedla sina berättelser. Helena Stålnert är synnerligen väl skickad för att kommentera den explosionsartade utveckling som ägt rum på dessa områden. Medias uppgift är att på medborgarnas uppdrag granska makten – något för demokratin livsviktigt.

I en fascinerande uppsats "Eva var först" tar Sören Holmberg sin utgångspunkt i bibelns skapelseberättelse och når via modern kosmologisk teori och Eva Ekeblad på Mariedal fram till den lite omvälvande slutsatsen att Eva var först. Eva Ekeblad var den allra första kvinnan som valdes in i Kungliga vetenskapsakademien.

Barbro Lennér Axelson reder begreppsmässigt ut vad som menas med en berättelse. Hon uppehåller sig också vid dess funktion. Vi berättar om våra framgångar och vår stolthet, lika väl som om vår sorg och våra misslyckanden. Men en berättelse är

beroende av lyssnaren-läsaren. Goda sådana gör det meningsfullt att berätta och det skapar positiva samtalscirklar.

Författaren Jan Mårtenson ger oss en inblick i hur bland annat några av våra stora författare, Gunnar Ekelöf, Olof Lagercrantz och andra sett på konsten att berätta. Men han återger även några dikter, "Tidsupplevelse" och en visa av Bengt Sänd, som också de är ett uttryck för berättarkonst.

Vår avgående preses, arabisten Bengt Knutsson, sammanför i sin artikel om tron så vitt skilda företeelser som Jesus, Muhammed, forskningsarbete, Arn-väckelsen och Stola rediviva. Om svenska kyrkan karaktäriseras av relativ tro, så domineras Islam och forskningsarbetet av absolut tro. Det senare gäller också Guillous romanprojekt liksom Holger Anders Stola rediviva, även om Guillous poäng gick förlorad i populariseringen.

De ordlösa berättelserna står i fokus för glaskonstnären Åsa Brandt, alltifrån Altamiragrottan i norra Spanien till bilden av den lilla flyktingpojken som spolats upp på en av Medelhavets stränder. Men den tanken på att en bild aldrig ljuger är idag mer än obsolet, då också bilder kan manipuleras till oigenkännlighet.

Vår tidigare preses, den numera avlidne professorn i engelska Arne Zettersten, berättar om den reducerade engelska som i dag håller på att sprida sig, den så kallade globish. Denna engelska har ungefär 1 500 ord och det finns en risk att världen kommer att bli tvåspråkigt, det egna modersmålet och en urvattnad engelska. Kanske måste den som vill hålla fast vid standardengelska också förstå just globish för att till exempel som turist kunna samtala med människor i andra språkområden.

Själv har jag två uppsatser i boken, en om Ukraina från ett Gammalsvenskbyperspektiv och en annan om de brev som Johan Henrik Kellgren skrev till Skaraborg. I boken finns också en kort historik över Akademiens 20-åriga historia.

Boken kostar 150 kronor och kan beställas hos undertecknad på telefon 0702132044 eller epost karlerik.tysk@gmail.com.

Karl-Erik Tysk

FLOBY**ANTI-KVARIAT**

Öppet : kl. 11-17 året runt samt extraöppet i juli
eller efter överenskommelse
Tfn 0515-40940, 40773

**Vårens bokauktion är den 6 april i
Stora Levene**

Söder om Kinnekulle

Liv och död i en bondebygd under 100 år cirka 1814-1914.

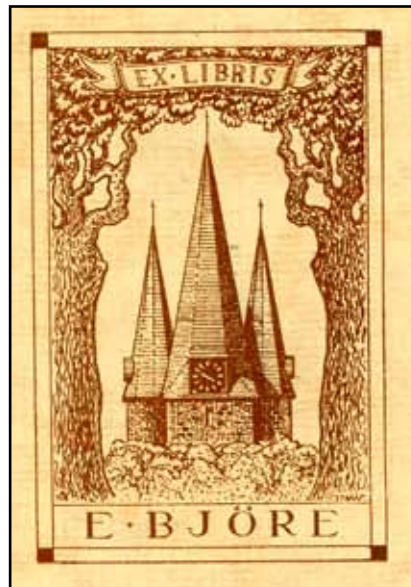

Den 11 november i år var det 100 år sedan första världskriget slutade. Denna bok som här anmäls slutar det år som världskriget börjar, alltså 1914. Innehåller gör sedan ytterligare ett hopp bakåt i tiden till cirka 1814.

Boken bygger på artiklar som hembygdsforskaren och bankmannen på Riksbanken i Stockholm Einar Björe (1885-1970) skrev i *Nya Lidköpings Tidningen* åren 1966-1968 i 174 artiklar. Här lyfter han fram socknens och Kinnekulletraktens rika historia. Gestalter från förr och senare träder fram och får liv. En av de mest kända av dess är väl onekligen Lasse i Berget. Om honom skrev Björe en bok redan 1957 (nyutgåva 1979) och om den märklige "grottmannen" spelades det även in en film 2016 med titeln *Tjuvjägaren*.

Björe ger ett personligt porträtt på sin hembygd och på de gestalter han tecknar bilder av. Hans beskrivning av bygden måste vara unik, konstaterar redaktören Christer Westerdahl. Men det är också en hel del annat som träder fram i Björes

skildring: seder och sägner, jordbrukshistoria liksom person- och gårdshistoria. Allt väl kommenterat av redaktören. Björes kärlek till hembygden kan även spåras i motivet för hans exlibris från 1936 och som utfördes av Hjalmar Strååt: Husaby kyrka.

En intressant person som nämns i dokumentationen är prosten i Källby Adolf Roos (1749-1815). Denne känner vi i den svenska historien som den som fick bereda kungamördaren Ankarström till döden. Han var tydligen skicklig i sitt uppdrag ty i brev från bibliotekarien Gjørwell talas det om att Roos samtal gav Ankarström en själsfrid som gjorde det möjligt för honom att gå det grymma dödsstraffet till mötes. Kungamördaren fick både skamstraff, spö, halshuggning och stegling. Roos hade varit fältpräst och varit med Gustaf III i dennes fälttåg. För sina förtjänster fick han välja mellan tre regala pastorat och han valde Källby vid foten av Kinnekulle.

En välskriven och rikt illustrerad bok om 314 s. och utgiven av Båtdokumentgruppen med Christer Westerdahl som redaktör. Boken kostar 200:- + ev. frakt 50:-.

Johnny Hagberg

*Föreningen Västgötalitteraturs medlemmar
tillönskas en
God Jul och Gott Nytt År*